

KAMIL SEYIDOV*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının "Politologiya və siyasi idarəetmə" kafedrasının dissertantı***E-mail: seyidov@yandex.ru**

VƏTƏNDAŞ CƏMIYYƏTI VƏ DÖVLƏTİN QARŞILIQLI FƏALİYYƏTI

Açar sözlər: *Dövlət, vətəndaş cəmiyyəti, siyasi sistem, demokratik, siyasi mədəniyyət, hüquqi*

Ключевые слова: *Государство, гражданское общество, политическая система, демократический, политическая культура, юридический*

Keywords: *state, civil society, political system, democratic, political culture, lawyer*

Məqalədə vətəndaş cəmiyyəti və dövlət anlayışlarının mahiyyəti açıqlanır və onların müqayisəli təhlilinə cəhd edilir. Bununla bağlı onları fərqləndirən başlıca amillər aydınlaşdırılır və bu iki təsisatın qarşılıqlı fəaliyyəti və münasibətinə xüsusi diqqət yetirilir.

Vətəndaş cəmiyyəti dövlətlə yanaşı, elə sosial məkanın bir hissəsini təşkil edir ki, insanın həyat fəaliyyəti buradan sızır. Dövlətlə vətəndaş cəmiyyətini bir-birinə qarşı qoymaq olmaz. Onlar bir-birini qarşılıqlı surətdə tamamlayır və sıx qarşılıqlı fəaliyyətləri ilə səciyyələnilir. Vətəndaş cəmiyyəti çox vaxt bir-birinə qarşı duran xüsusi (fərdi və qrup halında) mənafeələrin reallaşması sferası kimi çıxış edir. İnsan cəmiyyətinin bütövlüyünü saxlamaq və onun normal həyat fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə, bu çoxcəhətli mənafeələrin uzlaşdırılması dövlət vasitəsilə həyata keçirilir. Sosial məkanda dövlətin və ya vətəndaş cəmiyyətinin hansı çəkiyə malik olması onların mənsub olduğu demokratik, avtoritar və ya totalitar tipli sosial sistemlərlə bağlıdır.

Dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin qarşılıqlı fəaliyyəti sonuncunun təzahürü ilə təşəkkül tapır.

Vətəndaş cəmiyyəti özündə qeyri-dövlət əlaqələrinin və muxtar fərdlərin münasibətlərinin məcmuunu birləşdirir. Vətəndaş cəmiyyəti sferasının ayrılığının başlıca meyarı, özünü-idarə və özünü təşkilin başlanğıcında inkişaf edən insanların qarşılıqlı sosial münasibətlərinin müəyyən sahəsinin dövlətdən «ayrılmasıdır» (1, s.71).

Vətəndaş cəmiyyəti çərçivəsində formal məhdudlaşdırma imkanları, insanın həyat fəaliyyətinə birbaşa müdaxilə və onun siyasi-hüquqi tənzimlənməsi minimal həddə endirilir. Ailə həyatı, azad iqtisadi seçim şəraitində gündəlik təsərrüfat fəaliyyəti, dini fəaliyyət, ənənəvi norma və adətlərin gözlənilməsi, dostluq əlaqələri və ünsiyyət məhz vətəndaş cəmiyyəti sferasına aiddir. Real həyatda insan nəinki vətəndaş cəmiyyətinin, eləcə də dövlətin vətəndaşı və siyasi birliyin təmsilçisi kimi çıxış edir. İnsan xüsusi şəxs kimi siyasi həyat fəaliyyətindən təcrid edilir, bununla belə vətəndaş kimi istər-istəməz onunla müəyyən formada əlaqə kəsb edir.

Dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin prinsiplial fərqi ilk öncə, onların strukturunda öz əksini tapır. Başqa sözlə, əgər dövlət dəqiq ifadə olunan iyerarxiyalı vertikalıq kəsb edərsə, vətəndaş cəmiyyətinin strukturu horizontal xarakterə malikdir, istər-istəməz bu struktur subordinasiyalıq kəsb etməyən horizontal xarakter daşıyır.

Dövlətlə vətəndaş cəmiyyəti yalnız strukturuna görə deyil, eləcə də mövcudluq üsulları etibarilə fərqlənilir. Belə ki, dövlət yalnız demokratik deyil, həmçinin totalitar (avtoritar)

simaya malikdir, vətəndaş cəmiyyəti isə mahiyyəti etibarilə (daxilən) demokratik başlanğıc kəsb etməsi ilə səciyyələnir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, şəxsi özfəaliyyət və özünütəşkil vətəndaş cəmiyyətinin daxili xarakteristikasıdır (2, s.161).

Dövlət və vətəndaş cəmiyyəti yalnız prinsipial fərqləri ilə nəzərə çarpmırlar, eləcə də onların arasındakı qarşılıqlı münasibətlər münaqişəli xarakter kəsb edə bilər. Bu baxımdan siyasi inkişaf şəraitindən (daxili və beynəlxalq, ekstremal və normal və s.) asılı olaraq, dövlətlə vətəndaş cəmiyyəti arasında təzahür edən ziddiyyətlər zəifləyə və ya güclənə bilər. Buna baxmayaraq nəticə etibarilə, bu iki həyat sferası arasındakı qarşılıqlı münasibət belə bir cəhətlə səciyyələnir ki, onlardan hansı özünüinkişaf və özünüaktuallaşdırma üçün daha çox əlverişli şərait yaradır.

Cəmiyyətin yarım sistemi olmaq etibarilə, siyasi sistem vahid normativ dəyərlər əsasında təşkil olunan siyasi subyektlərin qarşılıqlı fəaliyyətinin məcmuundan ibarətdir. Siyasi sistemdə başlıca yer tutan dövlət isə sözün geniş və əsil mənasında insanlar arasında əlaqədir, yeganə ali hakimiyyətə tabe olan siyasi birlikdir. Dövlət hakimiyyəti siyasi hakimiyyətin yüksək formasıdır, daha tam ifadəsidir, siyasi hakimiyyətin daha inkişaf etmiş növüdür. Dövlət insanların davranışının məcburi surətdə tənzimlənməsini nəzərdə tutan və normalar sistemi əsasında idarə olunan təşkilatdır. L.Sanestebanın qeyd etdiyi kimi, dövlət konkret məkan-zaman çərçivəsində mövcud olan kollektiv fenomendir (3, s.345). Dövlətin başlıca məqsədi ümumi mənafeyi və ümumi iradəni ifadə etməkdən, insan hüquqlarını və azadlıqlarını qorumaqdan ibarətdir.

Müasir dövlət insanın ümumi hüquqlarını, ən başlıca sosial-siyasi və hüquqi dəyərləri təmin edən təsisatlı təsəvvürə sığan deyil. Dövlət cəmiyyətin bir hissəsidir, onun siyasi və sosial təşkili formasıdır. O, cəmiyyətin başlıca siyasi təsisatı, siyasi sistemin özəyini təşkil edən siyasi birlik olmaq etibarilə, insanlar arasında tarixən qərarlaşan siyasi, sosial-siyasi əlaqələr və hüquqi münasibətlər sistemidir.

Müasir dövrdə dövlətin sosial funksiyalarının əhatə dairəsi genişləndikcə, vətəndaş cəmiyyəti ilə əməkdaşlığı da nisbətən yeni çalarlar kəsb edir. Məsələn, indiki elmi-texniki tərəqqi dövründə informasiya sahəsində dövlətin rolu olduqca böyükdür. İctimai-siyasi informasiyanın idarə olunması məhz dövlət təsisatlarının fəaliyyəti ilə bağlıdır (4, s. 132). Dövlət müəyyən hüquqi qaydalarla səciyyələnir. O, öz ərazisində hüquqi qaydaların yaradıcısı və onu qoruyub saxlayan təsisat kimi çıxış edir. Hüquq dövlətin müəyyən normativ münasibətlər sistemini möhkəmləndirir. Müvafiq normativ qaydalara və iqtisadi kompleksə malik olmadan müstəqil suveren dövlətin mövcudluğu qeyri-mümkündür.

Dövlətin bütün inkişaf mərhələləri və tipləri bir sıra sabit, ümumxalq əlamətləri və funksiyalarla səciyyələnir, başqa sözlə hər hansı sosial-sinfi zəmində idarə edən dairələrin formalaşması həyati zərurətdir. Bu zəmində müasir dövlətlərdə siyasi partiyaların, ictimai hərəkatların, hakimiyyətin seçkili subyektlərinin hesabına cəmiyyətin demokratikləşməsi meyli güclənir. Siyasi təşkilin səciyyəvi mövcudluğu – siyasi sistemlər, mərkəzi periferiya hakimiyyətinin strukturu və onların arasındakı münasibət; dövlətin yeritdiyi xarici siyasətlə bağlı onun ərazisindən kənarında siyasi məkanın genişlənməsi zəruriliyi; ölkə və xalq arasında bir sıra öhdəliklərin yerinə yetirilməsi. Başqa sözlə, ölkə daxilində əmin-amanlığın və qaydaların qorunması, hakimiyyətə mənsub olan ərazinin müdafiəsi, sosial, milli, iqtisadi münasibətləri tənzimləmək, ümumi rifah məqsədlərini və vəzifələrini diqqətdən yayındırmamaq; hamı üçün mütləq xarakter kəsb edən qanunlar qəbul etmək hüququ və s. Bütün bunlar vətəndaş cəmiyyətinin əhatə dairəsinin genişlənməsinə müəyyən dərəcədə və səviyyədə əlverişli imkan yaradılmasına istiqamətlənə bilər.

Dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin qarşılıqlı fəaliyyətini əhatəli, dolğun başa düşmək baxımından cəmiyyətin bu iki sferasının qarşılıqlı fəaliyyət rejiminin aydınlaşdırılması da vacibdir. Ənənəvi, feodal cəmiyyətindən vətəndaş cəmiyyətinə keçid ayrılmaz hüquq və vəzifələrə malik olan vətəndaşın müstəqil sosial və siyasi subyekt kimi təzahürünü təcəssüm etdirdi. Vətəndaşların muxtar assosiasiyaları vasitəsilə təşəkkül tapan horizontal qeyri-hakimiyyət sosial əlaqələrinin inkişafı mərkəzləşdirilmiş dövlətə qarşı durmağa sövq etdi. Lakin dövlət nəinki vətəndaşların təşəkkül tapan assosiasiyaları ilə, eləcə də əhali ilə hüquqi qaydada tənzimlənən münasibət yolunu seçməyə məcbur oldu və xüsusi hakimiyyət strukturlarını yenidən təşkil etməyə istiqamətləndi. Vətəndaş cəmiyyəti ilə dövlət arasındakı münaqişənin həlli heç də bütün ölkələrdə konstitusiyalı – hüquqi prinsiplərə əsaslanmadı, onların qarşılıqlı münasibətləri kontekstində qaydaya salınmadı. Lakin sabit və mülayim idarəçiliyi təmin edən konkret siyasi-təşkilati formanın axtarışı davam etdi.

Mütləq monarxiya idarəçiliyindən demokratiyaya keçidlə, bir qayda olaraq dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin hüquqi normalara tabe olması başlandı, konstitusiyalılığın vahid sistemini təşkil edən hakimiyyətin bölünməsi prinsipi tətbiq edildi. Konstitusiyalılıq uzun müddətli təkamülündə müxtəlif cür izah olunmuşdur. Klassik hüquqi müəyyənləşdirməyə əsasən konstitusiyalılıq parlamentarizm və mütləqiyyət kimi konkret idarəetmə formasıdır. Məlum olduğu kimi, mütləqiyyət idarəçilik forması olmaq etibarilə, bütün hakimiyyətin monarxin əlində cəmləşməsi ilə səciyyələnir. Bu mənada konstitusiyalılıq hüquqi dövlət forması olmaqla, mütləqiyyətə qarşı dayanır, burada dövlət və vətəndaş cəmiyyəti arasında münasibət hüquqi norma ilə qaydaya salınır. Vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf dinamikası məhz bu kontekstdə nəzərə çarpır.

Xalq nümayəndəliyi (parlament) və hökumət (icraedici hakimiyyət) arasındakı münasibətin xarakteri hakimiyyət mexanizmində parlamentarizm prinsipinin və ya konstitusiyalılıq prinsipinin müəyyənədicisi olmasından asılıdır. Parlamentarizm hökumətin parlamentin qərarından asılılığını ifadə edir. Konstitusiyalılıq hökumətin parlamentin iradəsindən asılı olmadığını təcəssüm etdirir. Konstitusiyalı monarxiya çərçivəsində nazir idarəçiliyi sistemi hakimiyyətin bu cür bölünməsinə misal ola bilər. Belə halda siyasətin konkret istiqamətinin həyata keçirilməsi üçün monarx tərəfindən təyin edilən və onun qarşısında məsuliyyət daşıyan nazir cavabdehdir. Konstitusiyalılığın formal-hüquqi tərəfi cəmiyyətdə dövlətin əsas qanununun (konstitusiyanın) mövcudluğunu ifadə edir. Həmin formal-hüquqi tərəf xalq nümayəndəliyini, hakimiyyətin müxtəlif qollarının bölünməsinə və səlahiyyətlərinin həcmi və vətəndaş hüququna təminatı müəyyənləşdirir.

Konstitusiyalılıq müqavilə xarakteri kəsb edə bilər, başqa sözlə cəmiyyətlə dövlətin qarşılıqlı razılığının nəticəsi kimi mövcud ola bilər. Müqavilə xarakterli konstitusiyalılıq vətəndaş cəmiyyətinin və hüquqi dövlətin formalaşması prosesinin paralel və tədricən baş verdiyi klassik, nizamsız modernləşən ölkələrdə üstünlük təşkil edir. Bu proseslər iqtisadi, sosial və mədəni zəminə malik olmuşlar və təbii olaraq orta siniflərin (xırda alverçilər, sahibkarlar, sənətkarlar, fermerlər, azad peşə adamları və s.) nümunəsində vətəndaş cəmiyyətinin sosial strukturunu formalaşdırmışlar, burjuazianın iqtisadi hökmranlığını təmin etmişlər. Sonra burjuazianın iqtisadi hökmranlığı inqilab vasitəsilə siyasi cəhətdən tamamlanmışdır – hakimiyyət onun əlinə keçmişdir. Modernləşmə prosesində dövlət və vətəndaş cəmiyyəti sıx qarşılıqlı fəaliyyət göstərirlər.

Müasir modernləşmənin mühafizəkar istiqamətini təşkil edən tədqiqatçılar (S.Hantinqton, C.Nelson, X.Lints və b.) hesab edirlər ki, modernləşmənin başlıca problemi əhalinin səfərbər edilməsi, siyasi artikuliyası, aqreqasiyası arasındakı münaqişədən ibarətdir. Bu

müddəanı ilk dəfə S.Hantinqton «Dəyişən dünyada siyasi qayda» adlı əsərində (1968-ci il) irəli sürmüşdür. O, siyasi təsisatların modernləşməsini demokratiyanın səviyyəsi ilə deyil, məhz sabitlikdən və mütəşəkkillikdən asılılığı ilə əlaqələndirir. Yalnız qaydalara nəzarət edən sərt rejim bazara keçidi və mili birliyi təmin edə bilər.

S.Hantinqton qeyd edir ki, modernləşmə müəyyən amillərlə bağlıdır. O, həmin amillərdən sənayeləşdirməni, urbanizasiyanı, savadlılığın yüksək səviyyəsini, yüksək təhsili, rifahı, sosial qaygını daha çox dəyərləndirir. Ənənəvi cəmiyyətlə (orta əsrlərin feodal-aqrar siyasi quruluşu ilə) müasir cəmiyyəti fərqləndirməyə cəhd edərək yazır: «Müasir cəmiyyətlər ənənəvi cəmiyyətlərə nisbətən iki səbəbə görə oxşarlıq təzahür etdirirlər. Birincisi, müasir cəmiyyətlər arasında artmaqda olan qarşılıqlı təsir ümumi mədəniyyət yaratmaya bilər, lakin texnologiyaların ənənəvi dünyada mümkün olmayan yüksək sürəti bir cəmiyyətin digərinə keçilməsini asanlaşdırır. İkincisi, ənənəvi cəmiyyət kənd təsərrüfatına əsaslanırdısa, müasir cəmiyyət sənətkarlıqdan klassik ağır sənayeyə, sonra isə, elmi texnologiyaya və istehsal qədər təkamül edən sənaye əsasında təşkil olunmuşdur». S.Hantinqton həmçinin belə bir müddəadan çıxış edir ki, demokratik ənənələrə əsaslanmayan iqtisadi və sosial dəyişikliklərlə şərtlənən modernləşmə «siyasi inkişafı deyil, siyasi tənəzzülü» doğurur.

Bu görkəmli alim qərb sivilizasiyasının bütün dünyaya təsirini modernləşmə kimi izah edərək göstərir ki, Qərbin təzyiqinə asanlıqla tabe olmayan dünya etiraz edir, əks reaksiya nümayiş etdirir. Modernləşmənin qarşısını almaz proses olduğunu, müasir dünyadakı sivilizasiyalar üçün dəyərini nəzərə alaraq S.Hantinqton qətiyyətlə qeyd edir ki, «modernləşmə bu mədəniyyətləri gücləndirir və Qərbin nisbi təsirini azaldır. Dünya fundamental səviyyədə daha çox müasir və daha az qərbsayağı olur». Modernləşən dövlət üçün legitim siyasi partiyanın mövcudluğu ilə «məhkəm» siyasi rejim zəruridir. Dövlətlə vətəndaş cəmiyyətinin qarşılıqlı fəaliyyətinin rejimini başa düşmək baxımdan modernləşmənin həmin fəaliyyətə müəyyən təsirini nəzərə almaq vacibdir.

Cəmiyyətlə dövlətin qarşılıqlı razılığını ifadə edən konstitusionalıq modernləşməyə gec qədəm qoyan elə ölkələr üçün səciyyəvidir ki, ənənəvi cəmiyyətdən vətəndaş cəmiyyətinə keçid üçün bəzi zəmindən (iqtisadi, sosial, mədəni, hüquqi) məhrumdur. Belə ki, orta siniflərin yoxluğu ona gətirib çıxarır ki, islahatları maarifçi bürokratiya ilə ittifaqda və dövlət təsisatından istifadə etməklə liberal burjuaziyanın bir hissəsi həyata keçirə bilər. Belə tipli ölkələrin inkişafı yeni dəyişikliklər prosesinin intensivləşdirilməsini, avtoritar modernləşmə metodlarından istifadə olunmasını tələb edir. Bu isə dövlətlə vətəndaş cəmiyyəti arasında daimi münaqişəyə gətirib çıxarır. Mütləqiyyət idarəçiliyindən demokratiyaya keçidin konkret siyasi formalarının seçimi dövlət və vətəndaş cəmiyyətini münasibətini dəyişdirdi. Lakin tarixi və mili münasibətlər dəyişikliyə məruz qalmadı. Bu prosesi üç siyasi qüvvə şərtləndirdi: kral hakimiyyəti, xalq nümayəndəliyi (parlament) və hökumət bürokratiyası. Geniş partiya sisteminin mövcudluğunda təcəssüm olunan vətəndaş cəmiyyətinin yetkinliyi parlamentdə vətəndaş mənafeyini ifadə etməyə, monarxın hakimiyyətini məhdudlaşdırmağa qadirdir. Lakin idarəetmə prosesinin rasionallaşması prosesi bürokratiyanın rolunu əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirdi.

Global demokratikləşmənin baş verdiyi müasir dünyada politoloji fikir vətəndaş cəmiyyətini qeyri-hakimiyyət əlaqələrinin və strukturlarının mürəkkəb və çoxtərəfli sistemi kimi araşdırır.

Vətəndaş cəmiyyəti elə bir qüdrətli ictimai qüvvədir ki, dövlət onunla hesablaşmaya bilməz. Vətəndaş cəmiyyəti dövlətdən öz təşəbbüslərini (ilk növbədə maddi mülahizələrə əsaslanan), mənafeyini müdafiə etməyi tələb və xahiş edir. Dövlət vətəndaş cəmiyyətinin tələblərini

müxtəlif formalarda öyrənir: vətəndaşların tələblərini öyrənməklə (onları müdafiə etməklə və ya bəyənməməklə), xeyli ictimai birliklərin, təşkilatların, fondların fəallığının inkişafı üçün maddi vəsait ayrılmaqla (5, s. 41, 22).

Müasir demokratik dövlətlərdə praktiki olaraq, hakimiyyət strukturları sistemində vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları ilə əlaqə yaratmaq üçün xüsusi orqanlar yaradılmışdır və fəaliyyət göstərilir. Onların fəaliyyətinin istiqamətləri və formaları çoxcəhətlidir: mövcud təşkilatların qeydiyyatdan keçməsi, onlara kömək etmək (məsləhətlərlə, nailiyyətlərlə), onların fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması. Məsələn, Böyük Britaniyada uzun illərdir xeyriyyəçilik üzrə xüsusi dövlət orqanı – Komissiya fəaliyyət göstərir. O, xeyriyyəçilik təşkilatlarını və fondlarını (həmin ölkədə bunlar kifayət qədər çoxsaylıdır) qeydiyyatdan keçirir. Onlar yoxsullara kömək edir, kilsələrə, təhsilin inkişafına, vətəndaşların sağlamlığının qorunmasına yardım göstərilir. Komissiyanın mühüm vəzifəsi ictimai təşkilatlara kömək, ilk növbədə isə maddi yardım etməkdən ibarətdir.

Xeyriyyəçilik üzrə Komissiya tipli xüsusi orqandan əlavə, dövlət vətəndaş cəmiyyəti ilə geniş yayılan əlaqə formasına da malikdir. Başqa sözlə, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının nümayəndələri parlamentlərdə və hökumətlərdə fəaliyyət göstərən müxtəlif şuraların və komissiyaların tərkibinə daxil edilir. Onlar çox vaxt siyasi hakimiyyətin nümayəndəli orqanlarında deputat kimi fəaliyyət göstərilir. Vətəndaş cəmiyyətinin nümayəndələri parlament komitələrində və komissiyalarında dəyərli informasiyaya (vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf problemlərinə aid) malik olan ekspertlər və peşəkarlar kimi çıxış edirlər. Öz-özlüyündə ekspertiza, qərarların qəbulunda istifadə etmək üçün qabaqcadan təyin edilmiş obyektin məzmun, keyfiyyət və kəmiyyət etibarilə qiymətləndirilməsinə aid yüksək ixtisaslı mütəxəssis peşəkarların mülahizələridir. Ekspertlər arasında informasiya mübadiləsi vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına aid problemlərin rəşional həllinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Eləcə də ekspertin rəyinin müxtəlif məsələlərin həllinə tətbiqi, siyasi təhlil aparatı praktikasında (dövlətə aid olan) ondan kifayət qədər çoxcəhətli istifadə edilməsinə istiqamətlənir (4, 98).

Bəzi Qərbi Avropa ölkələrinin parlamentləri və hökumətləri nəzdində fəaliyyət göstərən komitə və şuralara məsləhət xarakterli sosial-iqtisadi şuraları aid etmək olar. Onlara nəinki dövlət təşkilatının və eləcə də iqtisadi və sosial sfera ilə bağlı olan xeyli ictimai təşkilatların nümayəndələri daxildir. Belə şuralar Fransada, Avstriyada, İsveçdə, Finlandiyada, İtaliyada, Belçikada, İspaniyada və digər ölkələrdə mövcuddur. Bu dövlətlərin hökumətləri sosial və iqtisadi xarakterli qanun layihələrinin qəbulu ilə bağlı həmin şuraların rəylərini öyrənirlər. Eləcə də şuralar öz təşəbbüsü ilə bu və ya digər konkret problemlərin həlli məqsədilə hökumətə müraciət edirlər.

Əlbəttə, dövlətlə vətəndaş cəmiyyəti arasındakı qarşılıqlı fəaliyyətə aid olan sosial-iqtisadi xarakterli məsləhətləşməni bütövlükdə siyasi təhlillə bağlı olan siyasi məsləhətləşmədən fərqləndirmək zəruridir. Siyasi məsləhətləşmə texnoloji həlqənin tərkib hissəsi olmaqla, bir sıra siyasi prosesləri təmin edən mexanizm statusunu yaxın vaxtlarda əldə etmişdir. XX əsr ərzində məsləhətləşmə təsisatı tədricən siyasi həyatın müxtəlif sahələrində idarəetmə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi mexanizmi kimi qərarlaşdı. Hazırda məsləhətləşmə sosial və siyasi proseslərin ixtisaslaşdırılmış təhlil təsisatına çevrilmişdir. Bir sözlə, siyasi məsləhətləşmə siyasi təşkilatların rəhbərlərinə və ümumi heyətinə işgüzar fəaliyyətləri əsasında ixtisaslaşmış məsələləri həll etməkdə yardım göstərilməsidir.

Məsləhətçinin təsnifatı daha çox onun ixtisas biliklərinin səviyyəsinə görə yayılmışdır. Məsləhətçinin adətən bir neçə tipi müəyyənləşdirilir. Onun spesifik tipi hesab edilən məsləhətçi «ekspert» əsasən məhdud siyasi münasibətlər sahəsinə aid olan mütəxəssis – praktik kimi

səciyyələrin: kütləvi informasiya vasitələrinin seçki qərargahının işi üzrə, seçki strukturlarında mənafeələrin uyğunlaşdırılması ilə bağlı, siyasi proqnozlaşdırma ilə əlaqədar və s. Əlbəttə, dövlətlə vətəndaş cəmiyyətinin mənafeələrinin uzlaşdırılmasına aid məsləhətçi «ekspertlərin» mövcudluğu və fəaliyyəti bütövlükdə siyasi cəmiyyətin demokratik, sivil mahiyyət daşımasına xidmət edən fenomen kimi mənalandırılmalıdır. Çünki vətəndaş cəmiyyəti demokratik hüquqi dövlətin geniş miqyaslı sferası və atributu kimi səciyyəlidir.

Vətəndaş cəmiyyəti ilə dövlətin qarşılıqlı fəaliyyətinin digər formaları arasında xeyli ölkədə mövcud olan parlament səlahiyyətli xidməti qeyd etmək olar. Parlament səlahiyyətli xidmət vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının gözlənilməsinə nəzarəti həyata keçirir. Bu xidmətə yüksək rütbəli vəzifəli şəxslər, qanunvericilik hakimiyyəti qarşısında məsuliyyət daşıyanlar başçılıq edirlər. Böyük Britaniyada baş nazirin göstərişi ilə vətəndaş hüquqları üzrə səlahiyyətli şəxs kimi kral fəaliyyət göstərir.

Elə parlament partiyaları vardır ki, onların fəaliyyətində birbaşa və ya dolayısı ilə, bu və ya digər dərəcədə parlament səlahiyyətli xidmət nəzərə çarpır. Əvvəla, belə partiyalar parlamentdə aparılan işə siyasi fəaliyyətin istiqamətlərindən biri kimi baxırlar. İkincisi, bu tipli partiyaların təşkilatlarını fərqləndirən cəhət ondan ibarətdir ki, onlar daimi və nisbi sabitlik kəsb edən üzvlüyə malikdirlər. Üçüncüsü, həmkarlar təşkilatı və başqa kütləvi təşkilatlar parlament partiyaları ilə əməkdaşlıq edir və öz fəaliyyətini bu partiyaların işi ilə əlaqələndirirlər. Haqqında mülahizələr yürütdüyümüz parlament partiyaları deputat korpusu ilə az bağlıdır. Lakin həmin partiyaların parlament fraksiyaları partiyanın fəaliyyətində fəal iştirak edir və onların apardığı işdə əhəmiyyətli rol oynayırlar. Sırf partiya orqanları daha geniş hüquqlara – komitələr təşkil etmək, yığıncaqlar, konfranslar və qurultaylar keçirmək səlahiyyətlərinə malikdirlər. Bir sözlə, onlar fəaliyyətlərinin məzmunu, istiqaməti və daxili strukturlarına görə vətəndaş cəmiyyətinə yaxınlıq kəsb edirlər.

Dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin qarşılıqlı fəaliyyəti cəmiyyətin siyasi sisteminin bu fəaliyyət istiqamətində yeniləşməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Fəaliyyətdə olan hər bir orqanizm kimi siyasi sistem də dinamik sabitlik vəziyyətində olmalıdır, başqa sözlə, qeyri-sabitləşdirici xarici və daxili təsirlərə qarşı möhkəm, dayanıqlı reaksiya verməli, eləcə də öz yeniləşməsini, inkişafını və vətəndaş cəmiyyətinə xidmətini təmin etməlidir.

Vətəndaş cəmiyyəti ilə dövlətin qarşılıqlı fəaliyyəti haqqında mülahizələri ümumiləşdirərək bir sıra əhəmiyyətli nəticələrə gəlmək olar.

1. Vətəndaş cəmiyyəti mütləq hökmranlıq üçün siyasi hakimiyyətə cəhd edən «qarşıdurma» sistemində ən mühüm və qüdrətli vasitələrdən biridir. Bu missiyanı yerinə yetirmək üçün o, xeyli vasitələrə malikdir: seçki kompaniyalarında və referendumlarda fəal iştirak etmək, ictimai rəyi formalaşdırmaq üçün (xüsusilə, müstəqil televiziya kanallarının köməyi ilə) bu və ya digər dövlət islahatlarının aparılmasına müqavimət kompaniyasını təşkil etmək imkanları.

2. Vətəndaş cəmiyyətinin özü (onun xeyli təşkilatları və birlikləri) dövlət tərəfindən müdafiə olunmağa ehtiyac duyur. Buna görə, təşkilatların nümayəndələri bir sıra dövlət orqanlarının işində fəal iştirak edirlər. Dövlətdən asılı olmayan, öz-özünə yaranan və özünü tənzimləyən vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları dövlətlə müxtəlif formalarda qarşılıqlı fəaliyyət göstərirlər.

3. Öz növbəsində dövlət də vətəndaş cəmiyyəti ilə qarşılıqlı fəaliyyətə yüksək dərəcədə maraqlıdır.

Demokratik rejim dövlətlə vətəndaş cəmiyyətinin sıx qarşılıqlı fəaliyyətini təmin etməyə çalışır.

ƏDƏBİYYAT

1. Ростиашвили К.Д. Государственное регулирование в либеральной демократической системе // «Политические исследования». 1996, №6, с. 65-82.
2. Гражданское общество: теория, история, современность. М., 1999.
3. Мəcid Əfəndiyev. Politologiya. Bakı, 2011
4. Социальные расслоения и социальная мобильность. М., 1999
5. Санестебан Л. Государство и общество. Диалог, 1993, №5-6.

КАМИЛЬ СЕЙДОВ**ВЗАИМОСВЯЗИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА**

В статье раскрывается сущность понятий «гражданское общество и государство», дается их сравнительный анализ. Также выясняются основные факторы различающие отмеченные понятия. Особое внимание уделяется изучению их взаимодействия и взаимоотношений.

KAMIL SEYIDOV**INTERCOMMUNICATION OF THE CIVIC SOCIETY AND THE STATE**

Here is being analyzed the essence of notion of a civic society and a state, given their comparative analyses. There as well shown main factors distinguishing their mentioned ideas. Special attention is being payed to the learning of their intercommunication and interrelation.

Rəyçilər: s.ü.f.d. E.Mirbəşiroğlu, f.e.d.N.M.Mikayılov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının "Politologiya və siyasi idarəetmə" kafedrasının 14.01.2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr.№07).